

ΟΙ «ΧΥΔΑΙΕΣ» ΚΑΙ «ΚΑΘΑΡΕΣ» ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

*Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα
nikopan@media.uoa.gr*

■ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να καταδείξει πώς η ιεραρχικοποίηση των πολιτισμικών αξιών συνυφαίνεται με μια νόμιμη και κυρίαρχη πράξη της ανάγνωσης, της οποίας η αρχή θεμελιώνεται σε μια ιστορικά κατασκευασμένη κοινωνική διάκριση μεταξύ κατάλληλων και ακατάλληλων βιβλίων, γόνιμων και άχρηστων ή/και απρόσφορων αναγνώσεων. Επίσης, επιχειρεί να δείξει πώς αυτή η διάκριση αποτελεί μετουσίωση, στο συμβολικό επίπεδο, της κυρίαρχης και θεμελιώδους διάκρισης που δομεί τον κοινωνικό χώρο, αυτής μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων.

Λέξεις κλειδιά: διάκριση, πολιτισμικό κεφάλαιο, ανάγνωση

“VULGAR” AND “CLEAN” READING

NIKOS PANAGIOTOPOULOS

*Professor, Department of Communication and Media,
National and Kapodistrian University of Athens, Greece
nikopan@media.uoa.gr*

■ ABSTRACT

In this text the author attempts to demonstrate how the hierarchization of cultural values is interwoven with a legitimate and dominant act of reading, the principle of which is founded on a historically constructed social distinction between appropriate and inappropriate books, fruitful and useless and/or inappropriate readings. He also attempts to show how this distinction is a metamorphosis, at the symbolic level, of the dominant and fundamental distinction that structures the social space, the distinction between dominant and dominated.

Keywords: distinction, cultural capital, reading

■ ΟΙ «ΧΥΔΑΙΕΣ» ΚΑΙ «ΚΑΘΑΡΕΣ» ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Κάθε έρευνα πάνω στις πρακτικές της ανάγνωσης έχει ως βασική αρετή να αποδομήσει την κύρια ψευδαίσθηση που συγκροτεί κάθε καλλιεργημένος εθνοκεντρισμός: από τη μία, την ψευδαίσθηση η οποία καθολικοποιεί την ανάγνωση του ερμηνευτή και τείνει, αν όχι να αξιολογήσει όλους τους αναγνώστες αυτής της λόγιας πρακτικής, τουλάχιστον να κανονικοποιήσει κάθε ανάγνωση σε σχέση με αυτή των «επαγγελματιών της ερμηνείας»· και, από την άλλη, η ψευδαίσθηση –η οποία είναι και συναφής– που καθολικοποιεί επίσης ασυνείδητα τους κοινωνικούς όρους δυνατότητας αυτής της καλλιεργημένης πρακτικής. Ψευδαισθήσεις που οργανώνουν την ιδεολογία των λεκτόρων και, σε κάθε περίπτωση, την ιδεολογικά οργανωμένη πολιτισμική λογοκρισία που εξακολουθεί να κατοικεί τις καλλιεργημένες ή ημι-καλλιεργημένες κοινωνικές ομάδες, και έχει ως λειτουργία τη νομιμοποίηση του δικού τους τρόπου ζωής και των όρων (ανα)παραγωγής του. Έχουμε άραγε δυσκολία να διαπιστώσουμε πώς η ιεραρχικοποίηση των πολιτισμικών αξιών συνυφαίνεται με μια νόμιμη και κυρίαρχη πράξη της ανάγνωσης, της οποίας η αρχή θεμελιώνεται σε μια ιστορικά κατασκευασμένη κοινωνική διάκριση μεταξύ κατάλληλων και ακατάλληλων βιβλίων, γόνιμων και άχρηστων ή/και απρόσφορων αναγνώσεων; Και πώς αυτή η διάκριση αποτελεί μετουσίωση, στο συμβολικό επίπεδο, της κυρίαρχης και θεμελιώδους διάκρισης που δομεί τον κοινωνικό χώρο, αυτής μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων;

Η διάκριση αυτή αναδύεται παραδειγματικά και με απόλυτη σαφήνεια στον χώρο της ανάγνωσης λογοτεχνικών έργων, όπου μια «καθαρή» ανάγνωση και η αισθητική που οργανώνει τη θεωρία της απορρέουν από την άρνηση της «χυδαίας» ανάγνωσης και της αίσθησης, απλής και πρωτόγονης μορφής της αισθητηριακής εντύπωσης. Η «καθαρή ανάγνωση» έχει ως αρχή τη βαθύτατη απέχθεια, σχεδόν ναυτία, που βγαίνει μέσα από τον πιο βαθύ πυρήνα μας (δεν λένε συχνά για ένα υφολογικό αποτέλεσμα πως αυτή η γραφή «μάς αρρωσταίνει» και μας «φέρει απόδία»;) για οτιδήποτε «εύκολο». Η άρνηση αυτού που είναι εύκολο με την έννοια του απλού και απλοϊκού, άρα επιφανειακού και αστόχαστου, και «φτηνού» και πρόχειρου, εφόσον η αποκρυπτογράφηση του είναι εύκολη και όχι ιδιαίτερα «απαιτητική» πολιτιστικά, οδηγεί με φυσική αμεσότητα στην άρνηση εκείνου που είναι εύκολο και ευτελές, με την ηθικοπρακτική (είναι εξάλλου συνώνυμο και με το «πουτανίστικο») ή αισθητική έννοια, όλων όσα προσφέρουν υπερβολικά άμεσα προσβάσιμες απολαύσεις, άρα επενδυμένες με ανυποληψία, ως τεχνάσματα, με την έννοια του «παιχνιδάκι», «της πλάκας». Τα «χυδαία» κείμενα και οι «χυδαίες» αναγνώσεις που τα διαχέουν, όπως λένε και οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για να τα καταγ-

ΟΙ «ΧΥΔΑΙΕΣ» ΚΑΙ «ΚΑΘΑΡΕΣ» ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

*Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα
nikopan@media.uoa.gr*

■ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να καταδείξει πώς η ιεραρχικοποίηση των πολιτισμικών αξιών συνυφαίνεται με μια νόμιμη και κυρίαρχη πράξη της ανάγνωσης, της οποίας η αρχή θεμελιώνεται σε μια ιστορικά κατασκευασμένη κοινωνική διάκριση μεταξύ κατάλληλων και ακατάλληλων βιβλίων, γόνιμων και άχρηστων ή/και απρόσφορων αναγνώσεων. Επίσης, επιχειρεί να δείξει πώς αυτή η διάκριση αποτελεί μετουσίωση, στο συμβολικό επίπεδο, της κυρίαρχης και θεμελιώδους διάκρισης που δομεί τον κοινωνικό χώρο, αυτής μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων.

Λέξεις κλειδιά: διάκριση, πολιτισμικό κεφάλαιο, ανάγνωση

“VULGAR” AND “CLEAN” READING

NIKOS PANAGIOTOPOULOS

*Professor, Department of Communication and Media,
National and Kapodistrian University of Athens, Greece
nikopan@media.uoa.gr*

■ ABSTRACT

In this text the author attempts to demonstrate how the hierarchization of cultural values is interwoven with a legitimate and dominant act of reading, the principle of which is founded on a historically constructed social distinction between appropriate and inappropriate books, fruitful and useless and/or inappropriate readings. He also attempts to show how this distinction is a metamorphosis, at the symbolic level, of the dominant and fundamental distinction that structures the social space, the distinction between dominant and dominated.

Keywords: distinction, cultural capital, reading

γείλουν («πρόχειρο» βεβαίως, αλλά επίσης «αδούλευτο», «ρηχό», «φανταχτερό», «επιφανειακό», «επιπόλαιο», «τραβηχτικό» και άρα «κατώτερο»), συνιστούν ένα είδος προσβολής στην εκλέπτυνση, από αισθητικής και ηθικής πλευράς, των καλλιεργημένων (και των «φίνων») ανθρώπων, οι οποίοι ως «απαιτητικό» κοινό δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με «πρόχειρα και εύκολα» κείμενα (γι' αυτό και συχνά επιδοκιμάζουν τους συγγραφείς που «αγαπούν» λέγοντας «ότι σέβονται τον εαυτό τους και το κοινό τους»). Οι εκλεπτυσμένοι αναγνώστες δεν ανέχονται συγγραφικές προσπάθειες οι οποίες τείνουν ή τους μεταχειρίζονται σαν τυχάρπαστους, που μπορεί κανείς να τους ξεγελάσει με «κόλπα» (λέμε λ.χ. για λογοτεχνία της κλειδαρότρυπας), παρασύροντάς τους προς τις πλέον πρωτόγονες και στοιχειώδεις μορφές της ηδονής (όπως τη ζωώδη ικανοποίηση της σεξουαλικής επιθυμίας). Με δυο λόγια, έχουμε και στον τομέα της ανάγνωσης την καντιανή προοπτικής αντίθεση ανάμεσα στο «ωραίο» και στο «ευχάριστο», σε «εκείνο που αρέσει» και σε εκείνο «που προξενεί ευχαρίστηση», εκείνο που διεγείρει και σαγηνεύει τη θέληση, προσφέροντάς της άμεσα, με την αναπαράσταση αντικειμένων που της αρέσουν χωρίς «πολλά λόγια», ό,τι τη «χαϊδεύει» και την επαινεί.

Πράγματι, όπως έχουμε δείξει αναλυτικά αλλού¹, για τους «λαϊκούς» ανθρώπους όλα συμβαίνουν λες και η «αισθητική» τους, που εκφράζεται μέσα από συγκεκριμένες αναγνωστικές επιλογές τους, εδράζεται στην κατάδειξη ενός continuum μεταξύ κειμένου και ζωής, γεγονός που συνεπάγεται την κυριαρχία της λειτουργίας πάνω στη μορφή, την καθαρή ρήξη ανάμεσα στις διαθέσεις για τα «καθημερινά πράγματα» και την καθαυτό αισθητική διάθεση, δηλαδή το ακριβώς αντίθετο της λόγιας αισθητικής. Η αποστροφή των πιο ενδεών πολιτισμικά σε παντός είδους μορφική επιδίωξη είναι έκδηλη στη χρήση του λογοτεχνικού κειμένου, καθώς το λαϊκό κοινό αρέσκεται στη λίγο-πολύ προβλέψιμη πλοκή που λογικά απολήγει σε ένα happy end, ενώ αναγνωρίζει καλύτερα τον εαυτό του σε καθημερινού τύπου πρόσωπα, καταστάσεις και περιβάλλοντα, απλά παρουσιασμένα, παρά στις σύνθετες και συμβολικές ανθρώπινες μορφές και πράξεις ή στα αινιγματικά υπαρξιακά και μεταφυσικά προβλήματα. Οι επιφυλάξεις, οι ενδοιασμοί, αλλά και κυρίως οι απορρίψεις και απωθήσεις δεν έχουν να κάνουν μόνο με την αίσθηση του ανοίκειου που βιώνουν οι αναγνώστες αυτών των τάξεων, αλλά και με μια βαθιά προσημονή «συμμετοχής» σε αυτό που διαβάζουν, την οποία κάθε λογοτεχνική μορφική έρευνα προδίδει και διαψεύδει. Η επιθυμία τους, που παρατηρείται κυρίως μέσα από την επιλογή των θεματικών να είναι «μέρος του έργου», ταυτιζόμενοι με την

1. Ν. Παναγιωτόπουλος (2021). *Οι Αφανείς: Κοινωνιολογία των λαϊκών τάξεων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πεδίο.

ιστορία του έργου, ενδιαφερόμενοι για την τύχη των ηρώων του έργου, ενστερνιζόμενοι τα όνειρά τους, τα άγχη και τις χαρές τους, στηρίζεται σε μια «μορφή επένδυσης», που τους ωθεί να υιοθετούν τη στάση του αφελή, εύπιστου, εύκολου αναγνώστη και να αρνούνται τις μορφικές δημιουργίες και τα καθαυτό λογοτεχνικά αποτελέσματα. Η μορφική αναζήτηση –η οποία στα λογοτεχνικά έργα οδηγεί, στα μάτια του λαϊκού κοινού, στο δυσνόητο ή στο περιττό– είναι μία από τις ενδείξεις μιας συμπεριφοράς που μερικές φορές γίνεται αισθητή ως τακτική, για να του υπενθυμίσουν πως «δεν είναι για αυτούς» ή, κάτι που είναι το ίδιο, ότι «αυτά τα πράγματα είναι για τους μορφωμένους». Εντάσσεται στον μηχανισμό εκείνο μέσω του οποίου γνωστοποιείται ο ιερός, διακριτός και διακεκριμένος, χαρακτήρας της νόμιμης ή/και πρωτοποριακής κουλτούρας.

Με δυο λόγια, το λογοτεχνικό έργο για τους αναγνώστες των «λαϊκών τάξεων» φαίνεται πλήρως αιτιολογημένο –ανεξάρτητα από την τελειότητα με την οποία πληροί την παραστατική λειτουργία του– μόνο αν το αναπαριστώμενο αντικείμενο αξίζει να παρασταθεί, αν η παραστατική λειτουργία υποτάσσεται σε μια υψηλότερη λειτουργία, όπως λ.χ. να εξυμνήσει μια πραγματικότητα άξια να διαιωνιστεί ή μια προσωπικότητα άξια να λατρευτεί. Όταν οι πλέον στερημένοι ειδικής λογοτεχνικής ικανότητας έρχονται αντιμέτωποι με τα νόμιμα λογοτεχνικά έργα, εφαρμόζουν τα σχήματα του ήθους, τα ίδια σχήματα που δομούν τη συνηθισμένη, καθημερινή αντίληψή τους για την καθημερινή, συνηθισμένη ύπαρξη, και τα οποία, δημιουργώντας επιλογές και πρακτικές μιας αθέλητης και ασύνειδης συστηματικότητας, αντίκεινται στις πληρέστερα ή ελλιπέστερα διασαφηνισμένες αρχές μιας λόγιας ή καθαρά «σχολικής», κατά βάση, αισθητικής. Το αποτέλεσμα είναι μια συστηματική «αναγωγή» των πραγμάτων της λογοτεχνικής τέχνης στα πράγματα της ζωής, μια τοποθέτηση σε παρένθεση της μορφής προς όφελος του «ανθρώπινου» περιεχομένου, κατεξοχήν βαρβαρισμός, αισθητική ανομία από τη σκοπιά της καθαρής λόγιας αισθητικής. Όλα συμβαίνουν σαν όταν η προσοχή να εστιάζεται στη μορφή, να εξουδετερώνει παντός είδους συναισθηματικό ή ηθικοπρακτικό ενδιαφέρον για το αντικείμενο της λογοτεχνικής παράστασης, κάθε εμπλοκή με το ίδιο το «θέμα» του έργου. Αυτό είναι το θεμέλιο του «βάρβαρου γούστου», στο οποίο αναφέρονται πάντα αρνητικά οι πλέον αντιθετικές μορφές της κυρίαρχης αισθητικής, και το οποίο δεν αναγνωρίζει παρά μόνο τη ρεαλιστική, δηλαδή τη σεβαστική, σεμνή, ευπειθή παράσταση αντικειμένων προσδιορισμένων από την ομορφιά τους, από την κοινωνική τους βαρύτητα, τη χρησιμότητα ή την αναγκαιότητά τους. Κοντολογίς, η πραγματιστική και λειτουργιστική «αισθητική» των «λαϊκών τάξεων», που, όπως διαπιστώσαμε αλλού, απορρίπτει το ανώφελο και τη ματαιολογία των μορφικών ασκήσεων, κάθε είδους «τέχνη για την τέχνη», αποτελεί δομική διάσταση μιας διά-

θεσης με τον κόσμο, μιας έξης που θεμελιώνεται σε μια ολόκληρη οικονομία της ανάγκης, με τη διπλή έννοια της λέξης: πρόκειται για την προσαρμογή στις αντικειμενικές προοπτικές του κόσμου, η οποία είναι εγγεγραμμένη στο σύστημα διαθέσεων των μελών των λαϊκών τάξεων που είναι στη ρίζα όλων των εκπληκτικών ρεαλιστικών επιλογών του αναγκαίου, οι οποίες, θεμελιωμένες στην παραίτηση από ούτως ή άλλως απρόσιτα συμβολικά οφέλη, περιστέλλουν όλες τις πρακτικές στη τεχνική τους λειτουργία και σε μια τέχνη του ζην που αποκλείει ως «τρέλες» όλες τις καθαυτό αισθητικές προθέσεις, και αυτές βιωμένες ως ακατανόητες και ιδωμένες ως περιττές και ανώφελες².

Αντίθετα, η «καθαρή» ανάγνωση των εκλεπτυσμένων αναγνωστών αντιμετωπίζει το λογοτεχνικό κείμενο ως αυτοσκοπό και όχι ως μέσον, διεκδικεί τον σεβασμό από τον συγγραφέα, ο οποίος επιτρέπει στον αναγνώστη να διατηρήσει απόσταση από το έργο, αναγκαία προϋπόθεση για να προστατευτούν η ηθικοπρακτική αντίσταση και η αισθητική ουδετεροποίηση, οι οποίες με τη σειρά τους επιτρέπουν στον αναγνώστη να μην προσχωρήσει άμεσα και χυδαία στην αισθητηριακή αντιμετώπιση, να αρνηθεί να υποταχθεί στο καθαρό πάθος, στην απλή αίσθησιν. «Διπλή πρόκληση στην ελευθερία, στην ανθρωπότητα, στην κουλτούρα, αυτή η αντιφύση, η απδία, είναι επομένως η αμφίθυμη εμπειρία της φρικτής σαγήνης του απδιαστικού και της απόλαυσης, που διενεργεί ενός είδους καθολική περιοριστική αναγωγή στη ζωικότητα, στη σωματικότητα, στην κοιλιά και στα γεννητικά όργανα, δηλαδή σε ό,τι είναι κοινό, άρα χυδαίο, καταργώντας κάθε διαφορά ανάμεσα σε όσους αντιστέκονται με όλες τους τις δυνάμεις και σε όσους αρέσκονται στην τέρψη, όσους απολαμβάνουν την απόλαυση».³

Για αυτούς ο κόσμος τον οποίο παράγει η νόμιμη, πολιτισμικά και κοινωνικά κυρίαρχη λογοτεχνική «δημιουργία» δεν είναι απλώς μια «άλλη φύση», αλλά μια «αντι-φύση», «ένας κόσμος που έχει παραχθεί κατά τον τρόπο της φύσης, αλλά ενάντια στους συνηθισμένους νόμους της φύσης, με μια πράξη καλλιτεχνικής μετουσίωσης προδιατεθειμένης να εκπληρώσει λειτουργία κοινωνικής νομιμοποίησης: η αποποίηση της κατώτερης, χονδροειδούς, χυδαίας, κερδοσκοπού, αργυρώνητης, δουλοπρεπούς, με μια λέξη φυσικής απόλαυσης εμπεριέχει την καταδήλωση του ύφους εκείνων που ξέρουν να ικανοποιούνται με τις εξυψωμένες, εκλεπτυσμέ-

2. *Ibid.*, σσ. 414-435 και Ν. Παναγιωτόπουλος (2013α). *Η Βία της Ανεργίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια· Ν. Παναγιωτόπουλος (2013β). *Η οικονομία της ανάγκης. Κοινωνικές Επιπτώσεις*, 2-3, 42-50.

3. P. Bourdieu (1999). *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (εσαγωγή Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκης, σσ. 522-523.

νες, διακεκριμένες, ανιδιοτελείς, ανωφελείς, ελεύθερες απολαύσεις. Κοντολογίς, η αντίθεση ανάμεσα στα φυσικά γούστα και στα γούστα ελευθερίας εισάγει μια σχέση, που είναι η σχέση σώματος και ψυχής, ανάμεσα σε όσους είναι απλώς και μόνο φύση και σε όσους καταδηλώνουν την ικανότητά τους να δαμάσουν τη βιολογική τους φύση, τη νόμιμη αξίωσή τους να δαμάσουν την κοινωνική φύση»⁴. Ειδικότερα, οι εκλεπτυσμένοι αναγνώστες είναι εξοπλισμένοι με μια «αισθητική της διάκρισης», με μια κοινωνικά συγκροτημένη και αποκτημένη διακριτική αρχή: αυτή ακριβώς η ιδιάζουσα αρχή επιλογής τούς οδηγεί να εντοπίσουν και να συγκρατήσουν, ανάμεσα στα στοιχεία που προτείνονται στην ανάγνωση, όλα τα υφολογικά γνωρίσματα (λ.χ. «πλάγιος λόγος και εσωτερικός μονόλογος, αφηγηματικά φλας μπακ σε μια μη γραμμική αφήγηση, μακροπερίοδος δαιδαλώδης λόγος με λιγοστά σημεία στίξης, εναλλαγή αφηγηματικών φωνών και άρα οπτικής της αφήγησης», ή ακόμη π.χ. «...ο χρόνος και η σχέση του με τη συνείδηση αποτέλεσαν το επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους· ο χρόνος παρουσιάζεται με μια αφαιρετικότητα, στην οποία πολλές διαφορετικές χρονικές περίοδοι φαίνονται σαν να γίνονται ταυτόχρονα...»), και μόνο όσα, όταν επανατοποθετηθούν στο σύμπαν των υφολογικών δυνατοτήτων, διακρίνουν έναν ιδιαίτερο τρόπο μεταχείρισης των επιλεγμένων στοιχείων, δηλαδή ένα ύφος, μια μανιέρα, ως τρόπο αναπαράστασης όπου εκφράζεται ο προσίδιος τρόπος αντίληψης και σκέψης μιας ομάδας λογοτεχνών ή ενός κατ' ιδίαν λογοτέχνη. Με αποτιμήσεις που εμφανίζουν μια αισθητική διάθεση ως ικανότητα αντίληψης και αποκρυπτογράφησης των καθαυτό υφολογικών χαρακτηριστικών ενός λογοτεχνικού έργου, και η οποία είναι διαχωρίσιμη από μια καθαυτό λογοτεχνική ικανότητα, και σε συνδυασμό τόσο με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά των προτιμήσεων (λ.χ. «...ο αναγνώστης πρέπει σιγά σιγά να συνδυάσει την ιστορία και τη συναισθηματική εμπειρία της ζήλιας, για παράδειγμα, στην επανάληψη των περιγραφών, στην προσοχή σε περιέργες λεπτομέρειες και στα διαλείμματα των επαναλήψεων, μια μέθοδος που μοιάζει με την εμπειρία της ψυχανάλυσης στην οποία τα βαθύτερα ασυνείδητα νοήματα περιέχονται στη ροή και στις διαταραχές των ελεύθερων συσχετισμών. Τα πάντα παραμένουν τυχαία και αινιγματικά. Ο χρόνος δεν υπάρχει και ο χώρος είναι αβέβαιος. Τα χρονοδιαγράμματα και οι πλοκές διασπώνται και το μυθιστόρημα που προκύπτει μοιάζει με το λογοτεχνικό ισοδύναμο ενός κυβιστικού πίνακα. Τελικά, το έργο του χαρακτηρίζεται από την ικανότητά του να σημαίνει πολλά πράγματα για πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους...») των χαρακτηρισμένων ως πρωτοποριακών έργων, όσο

4. *Ibid.*, σελ. 526.

και με τα δομικά κοινωνικά χαρακτηριστικά των αναγνωστών αυτών, αναδύεται ουσιαστικά μια πρακτική γνώση που έχει αποκτηθεί μέσω ρητής εκμάθησης ή μέσω της απλής συναναστροφής με τα λογοτεχνικά έργα, και η οποία καλεί το καθαρό ενδιαφέρον για τη λογοτεχνική μορφή, επιτρέποντας την τοποθέτηση κάθε στοιχείου ενός λογοτεχνικού κειμένου σε μια τάξη έργων (σε μια «σχολή», σε μια εποχή...) προσδιορισμένη σε σχέση με άλλες τάξεις έργων συγγενών, συναφών ή απολύτως διαφορετικών.

Ωστόσο, αυτού του τύπου η συμβολική χρήση του λογοτεχνικού έργου συνιστά μία από τις εκδηλώσεις της άνεσης, με την έννοια την οποία η κοινή γλώσσα δίνει στη λέξη, της συνθήκης αλλά και της διάθεσης. Η δυνατότητα συσχέτισης και ένταξης έργων σε τάξεις έργων και σε σχολές σκέψης και τρόπων προϋποθέτει συγκεκριμένες τάξεις συνθηκών παραγωγής των υποκειμένων αυτών των συσχετίσεων, και ειδικότερα συνθήκες ζωής στις οποίες η σχολή είναι μέρος του βιοτικού ύφους τους. Η συναισθηματική αποδέσμευση του καθαρού βλέμματος στο λογοτεχνικό έργο που παρατηρείται στην πρακτική των κοινωνικών υποκειμένων αυτών των τάξεων δεν μπορεί, όπως πολύ εύστοχα παρατηρούσε ο Bourdieu, να διαχωριστεί από μια γενική διάθεση προς το «ανωφελές», το «ανιδιοτελές», παράδοξο προϊόν μιας αρνητικής οικονομικής οροεξάρτησης η οποία, διά μέσου των ευκολιών και των ελευθεριών, δημιουργεί την απόσταση από την κοινωνική και οικονομική αναγκαιότητα. Η αισθητική διάθεση που τείνει να θέσει σε παρένθεση τη φύση και τη λειτουργία του παριστάμενου αντικειμένου και να αποκλείσει τις «απλοϊκές» αντιδράσεις, καθώς και οποιαδήποτε καθαρά ηθικοπρακτική ανταπόκριση, και να επιβάλει ενός είδους «ηθικό αγνωστικισμό» για να λάβουμε υπόψη μόνο τον τρόπο παράστασης, το ύφος, που γίνεται αντιληπτό και αποτιμάται συγκριτικά με άλλες εκδοχές ύφους, αποτελεί διάσταση μιας σφαιρικής σχέσης με τον κόσμο και με τους άλλους, ενός βιοτικού ύφους, όπου εκφράζονται, υπό παραγνωρίσιμη μορφή, τα αποτελέσματα των επιμέρους συνθηκών ύπαρξης.

Με άλλα λόγια, η αισθητική διάθεση που βρίσκεται στην αρχή της καθαρής αγνώστης προϋποθέτει την απόσταση από τον κόσμο που συνιστά την αρχή της αστικής εμπειρίας του κόσμου, που χαρακτηρίζεται από την αναστολή και την αναβολή της οικονομικής αναγκαιότητας και από την αντικειμενική και υποκειμενική απόσταση από τις πρακτικές επείγουσες καταστάσεις, θεμέλιο της αντικειμενικής και υποκειμενικής εμπειρίας των ομάδων οι οποίες υπόκεινται σε αυτές τις αιτιοκρατίες⁵. Και για να κατανοήσουμε πλήρως γιατί αυξάνεται παράλληλα με το σχολικό

5. P. Bourdieu (1999). *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (εισαγωγή Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκης.

κεφάλαιο η τάση, η ροπή ή, τουλάχιστον, η αξίωση προς ανάγνωση βιβλίων και, γενικότερα, η ροπή προς αναγνώσεις «χωρίς λόγο» και «χωρίς κέρδος» –σχέσεις και επενδύσεις τις οποίες ζητούν τα νόμιμα έργα της νόμιμης κουλτούρας–, θα πρέπει να προσθέσουμε πως η καθαρή αναγνωστική διάθεση προϋποθέτει μια σχέση απόστασης από τον κόσμο, μια σχέση απόστασης από τη βάρβαρη αναγκαιότητα, σχέση που συνιστά την αρχή της αστικής εμπειρίας. Και σε αυτή τη σχέση καταδίδεται στην πραγματικότητα η εξάρτηση της καθαρής αναγνωστικής διάθεσης από τις υλικές συνθήκες της ύπαρξης, παρελθούσες και παρούσες –οι οποίες αποτελούν τη συνθήκη τόσο της συγκρότησης όσο και της ενεργοποίησής της–, και παράλληλα από τη συσσώρευση ενός πολιτισμικού κεφαλαίου (επικυρωμένου από το σχολείο ή όχι) που δεν μπορεί να αποκτηθεί παρά μόνο χάρη σε μια κατά κάποιο τρόπο απόσυρση από την οικονομική αναγκαιότητα.

ΒΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Ή ΑΛΛΙΩΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Γνωρίζουμε, κυρίως μέσω των Weber και Bourdieu, ότι οι ιδεολογίες αποτελούν θεοδικίες των προνομίων. Πιο συγκεκριμένα, οι ιδεολογίες δεν είναι παρά συνοχικοί και συστηματικοί λόγοι προορισμένοι να δικαιολογήσουν την κυριαρχία μιας κυρίαρχης ομάδας, την ύπαρξη μιας κυρίαρχης ομάδας. Με άλλα λόγια, όπως έλεγε ο Bourdieu, οι ιδεολογίες αποτελούν φυσικοποιημένες κοινωνιοδικίες, καθώς επιχειρούν να δικαιολογήσουν ιστορικές κατασκευές, ιστορικά κατασκευασμένες άνισες κατανομές μέσω διαδικασιών φυσικοποίησης, μετασχηματίζοντας δηλαδή το αυθαίρετο, με την έννοια του τυχαίου, του προϊόντος ιστορικών διαδικασιών και μηχανισμών, σε κάτι το αναγκαίο και φυσικό.

Με κίνδυνο να φανεί κανείς «ότι θυσιάζει στον βωμό των “εύκολων εντυπώσεων” τις οποίες στιγματίζει το γούστο της “καθαρής ανάγνωσης”», δείχνουμε μέσω των παρακάτω ένθετων κειμένων μια διάσταση της γλώσσας της αισθητικής της «καθαρής ανάγνωσης» η οποία εμπερικλείεται σε μια άρνηση αρχής, στην άρνηση του εύκολου, νοούμενου σε όλες τις έννοιες τις οποίες δίνουν στη λέξη η αστική πρακτική ηθική και αισθητική.

■ Η ΝΟΜΙΜΗ ΙΔΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ⁶

(...)

μόλις κλείσουν το βιβλίο, οι ιδανικοί αναγνώστες αισθάνονται πως αν δεν το είχαν διαβάσει ο κόσμος θα ήταν φτωχότερος.

Ο ιδανικός αναγνώστης έχει κακή αίσθηση του χιούμορ.

Οι ιδανικοί αναγνώστες δεν μετράνε ποτέ τα βιβλία τους.

Ο ιδανικός αναγνώστης είναι και τα δύο: και γενναιόδωρος και άπληστος.

Ο ιδανικός αναγνώστης διαβάζει όλη την λογοτεχνία σαν να ήταν ανώνυμη.

Ο ιδανικός αναγνώστης χαίρεται να χρησιμοποιεί το λεξικό.

Καθώς διαβάζει ένα βιβλίο που γράφτηκε αιώνες πριν, ο ιδανικός αναγνώστης αισθάνεται αθάνατος. (...)

Ο ιδανικός αναγνώστης είναι πολυθεϊστής.

Ένας ιδανικός αναγνώστης διαβάζει για να βρει ερωτήσεις. (...)

Ο ιδανικός αναγνώστης είναι ικανός να ερωτευτεί έναν από τους ήρωες του βιβλίου.

Ο ιδανικός αναγνώστης δεν ανησυχεί για τους αναχρονισμούς, την τεκμηρίωση της αλήθειας, την ιστορική ορθότητα, την τοπογραφική ακρίβεια. Ο ιδανικός αναγνώστης δεν είναι αρχαιολόγος.

Ο ιδανικός αναγνώστης είναι ένας άτεγκτος τηρητής των νόμων και των κανόνων που κάθε βιβλίο δημιουργεί για τον εαυτό του.

Υπάρχουν τριών ειδών αναγνώστες: ο πρώτος είναι εκείνος που απολαμβάνει χωρίς να κρίνει, ο τρίτος, εκείνος που κρίνει χωρίς να απολαμβάνει, και ένας άλλος ενδιάμεσα, εκείνος που κρίνει την ώρα που απολαμβάνει και απολαμβάνει την ώρα που κρίνει. Η τελευταία κατηγορία στ' αλήθεια αναδημιουργεί ένα έργο τέχνης από την αρχή· τα μέλη της δεν είναι πολλά, ο Γκαίτε σε επιστολή του προς τον Γιόχαν Φρίντριχ-Ρόχλιτς. (...)

Οι ιδανικοί αναγνώστες πολύ σπάνια είναι συναισθηματικοί.

Ο ιδανικός αναγνώστης εύχεται συγχρόνως να φτάσει στο τέλος του βιβλίου και να ξέρει πως το βιβλίο δεν τελειώνει ποτέ.

Ο ιδανικός αναγνώστης δεν είναι ποτέ ανυπόμονος.

6. Χ. Γιαννακόπουλος (2017). *Το Εικοσιτετράωρο ενός Αναγνώστη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 11-157.

Ο ιδανικός αναγνώστης είναι (ή φαίνεται να είναι) πιο έξυπνος από τον συγγραφέα· ο ιδανικός αναγνώστης δεν κρατάει για αυτόν τον λόγο κακία στον συγγραφέα. Ο ιδανικός αναγνώστης υφίσταται τη στιγμή που προηγείται της στιγμής της δημιουργίας. Οι ιδανικοί αναγνώστες δεν αναπλάθουν μια ιστορία: την αναδημιουργούν.

Οι ιδανικοί αναγνώστες δεν παρακολουθούν μια ιστορία: συμμετέχουν σε αυτή. (...)

Για κάτι τέτοια δεν ζούμε εξάλλου: Για να καθόμαστε σε μια μικρή πλατεία. Σε ένα καθαρό, καλοφωτισμένο μέρος, όπως λέει ο Χέμινγκουεϊ, με ένα βιβλίο στο χέρι, και να παρατηρούμε τα ξαφνικά ρεύματα του αέρα που ανασηκώνουν τρυφερά τα ελαφριά φορέματα των γυναικών και γυρίζουν τις σελίδες των βιβλίων μας. Όπως περίπου το έλεγαν ο Μπρετόν και ο Σουπό στα *Μαγνητικά πεδία*, ένα ακόμα μικρό βιβλίο που πρωτοδιάβασα σε ανοιχτό χώρο: «Δεν ψάχνω άλλο από αυτά τα ρεύματα του αέρα που παραμορφώνουν κατάλληλα τις μικρές πλατείες». (...)

Μπορείς να περνάς κάθε μέρα για μια βόλτα από το ιδανικό βιβλιοπωλείο, να κάνεις ένα αργό ή γρήγορο πέρασμα μπροστά από τα ράφια και τους πάγκους με τα βιβλία και να φεύγεις χωρίς ποτέ να αισθανθείς παρείσακτος ή ενοχλητικός. Όπως ακριβώς κάνεις μπροστά στα ράφια της δικής σου βιβλιοθήκης, στο σπίτι σου, δέκα φορές κάθε μέρα. (...)

Όταν διαβάζουμε ένα κείμενο στον τόπο ακριβώς στον οποίο αναφέρεται (ή γράφτηκε), η αναγνωστική εμπειρία είναι πιο πλήρης. Ο αναγνώστης αισθάνεται, όχι πια νοερά μόνο, να μεταφέρεται στον άλλο τόπο, αλλά βαδίζει κυριολεκτικά μέσα σε αυτόν, αντικρίζει τον ίδιο ουρανό και τα ίδια δέντρα με τον συγγραφέα ή τους ήρωές του, διασχίζει τους ίδιους δρόμους, πληγώνει τα πόδια του στις ίδιες πέτρες με εκείνους, ακούει τη φωνή τους όπως βγαίνει από τα χείλη τους.

Ο ΕΘΝΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ⁷ (...)

Είναι πολύ φυσικό ο αναγνώστης που αντιμετωπίζει την ανάγνωση σαν μια ηθική υποχρέωση να συγχέει την ηθική με τη διανοητική κρίση (...) Είναι σαν τον τουρίστα που πηγαίνει από το ένα «αξιοθέατο» στο άλλο, χωρίς να κοιτάζει τίποτα πέρα από ό,τι είναι γραμμένο στον τουριστικό οδηγό. Για τις

7. E. Wharton (2013). *Η Διαστροφή της Ανάγνωσης*. Αθήνα: Άγρα, σσ. 9-11.

χαρές της πνευματικής περιπλάνησης, για το αυτοσχέδιο κυνήγι ενός φευγιά-
 λείου υπαινιγμού που υπονοείται κάποτε από τη σύνταξη μιας φράσης ή και
 μόνο από τη φυσιογνωμία μιας λέξης, έχει μακάρια άγνοια. (...) δεν είναι
 αρετή· το να διαβάξεις καλά όμως είναι τέχνη, μια τέχνη που μόνο ο γεννη-
 μένος αναγνώστης μπορεί να την κατακτήσει. Το χάρισμα της ανάγνωσης
 δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα ότι όλα τα φυσικά χαρίσματα χρειάζεται
 να καλλιεργούνται με εξάσκηση και πειθαρχία· ωστόσο, αν δεν υπάρχει η
 εγγενής ικανότητα, η εξάσκηση θα πάει χαμένη. Η αυταπάτη του μηχανικού
 αναγνώστη είναι ότι νομίζει πως οι προθέσεις μπορούν να υποκαταστήσουν
 την ικανότητα. (...) Ο μηχανικός αναγνώστης είναι σκλάβος του σελιδοδεί-
 κτη του: Αν χάσει το σημείο που βρισκόταν, έρχεται αντιμέτωπος με την
 οχληρή ανάγκη να ξεκινήσει πάλι από την αρχή· κυκλοφορεί μάλιστα ένα
 ανέκδοτο για κάποιον τέτοιον αναγνώστη που κάποιος φιλοπαίγμων συγγε-
 νής τον καθήλωσε έναν ολόκληρο χρόνο στο *Φωτιά και σπαθί στο Σουδάν* με
 το άκαρδο τέχνασμα να του μετακινεί κάθε νύχτα τον σελιδοδείκτη. Ο γεν-
 νημένος αναγνώστης είναι σελιδοδείκτης ο ίδιος. Θυμάται ενστικτωδώς σε
 ποια φάση της ανάπτυξης του θέματος είχε αφήσει το βιβλίο, και οι σελίδες
 ανοίγουν από μόνες τους στο σημείο που γυρεύει. (...) Τα καλύτερα βιβλία
 είναι εκείνα από τα οποία οι καλύτεροι αναγνώστες μπόρεσαν να αντλή-
 σουν τη μεγαλύτερη αναλογία σκέψεων υψηλής ποιότητας· συνήθως όμως
 απ' αυτά ακριβώς τα βιβλία είναι που ο ανεπαρκής αναγνώστης παίρνει τα
 λιγότερα. (...) Το διάβασμα ως σκόπιμο εγχείρημα –αυτό που θα ονομάζαμε
 βουλπτική ανάγνωση– δεν είναι διάβασμα περισσότερο απ' όσο η πολυμά-
 θεια είναι κουλτούρα. Η αληθινή ανάγνωση είναι πράξη αντανakλαστική·
 ο γεννημένος αναγνώστης διαβάζει ασυνείδητα όπως αναπνέει· και για να
 προεκτείνουμε την αναλογία, όσο είναι αρετή η αναπνοή, άλλο τόσο είναι
 και η ανάγνωση. Όσο πιο αξιέπαινη θεωρείται, τόσο πιο ανώφελη καταλήγει.
 Τι είναι η ανάγνωση, σε τελευταία ανάλυση, παρά μια ανταλλαγή σκέψεων
 ανάμεσα σε συγγραφέα και αναγνώστη; Αν το βιβλίο μπαίνει στο μυαλό του
 αναγνώστη ακριβώς όπως βγήκε από το μυαλό του συγγραφέα –χωρίς κα-
 μία από τις προσθήκες και τις μετατροπές που αναπόφευκτα γεννά η επαφή
 με έναν νέο κορμό σκέψης– τότε διαβάστηκε μάταια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bourdieu, P. (1999). *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (εισαγωγή Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκης.
- Γιαννακόπουλος, Χ. (2017). *Το Εικοσιτετράωρο ενός Αναγνώστη*. Αθήνα: Πόλις.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2013α). *Η Βία της Ανεργίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2013β). Η οικονομία της ανάγκης: Συνέντευξη με μια συνταξιούχο. *Κοινωνικές Επιστήμες*, 2-3, 42-50.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2021). *Οι Αφανείς: Κοινωνιολογία των λαϊκών τάξεων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πεδίο.
- Wharton, E. (2013). *Η Διαστροφή της Ανάγνωσης* (επιμ. Σ. Πετσόπουλος, μτφρ. Ε. Ανδριτσάνου). Αθήνα: Άγρα.